

**BEATA TOPIJ-STEMPIŃSKA: UCZNIOWIE
JEZUICKICH INSTYTUCJI EDUKACYJNYCH
W GALICJI W XIX WIEKU. PORTRET ZBIOROWY,
KRAKÓW 2019, s. 440**

Po jeszcze nie tak wcale odległych czasach, gdy o działalności wychowawczej i oświatowej Kościoła katolickiego, a zwłaszcza zakonów, zgromadzeń i stowarzyszeń poświęcających się edukacji milczano lub, co gorsza, przedstawiano ją jako przejaw nieszczerých intencji i kamuflowanych dążeń do zahamowania postępu myślenia i rozwoju cywilizacyjnego, da się obecnie zaobserwować istotną zmianę w nastawieniu do wspomnianych instytucji i ich wkładu w podnoszenie poziomu oświaty i kultury w naszym kraju. Dobitym wyrazem tego jest unikatowa seria pod redakcją Janiny Kostkiewicz, zatytułowana *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych*, której trzy tomy ukazały się w krakowskiej Oficynie Wydawniczej „Impuls” kolejno w latach: 2012, 2013 (współredaktor Kazimierz Misiaszek) i 2015. Dzięki temu projektowi naukowemu zostały zrekonstruowane i teoretycznie opracowane koncepcje wychowawcze czerpiące inspirację z pedagogiki religijnej (katolickiej). Niektóre z nich egzystowały do tej pory jedynie na marginesie akademickiej świadomości pedagogicznej lub całkowicie poza nią. W tym kontekście wydawać by się mogło, że nikomu nie trzeba wyłuszczać roli Towarzystwa Jezusowego ani jego zasług w dziejach polskiej oświaty. Pozwolę sobie jednak wyrazić przeświadczenie, że odziedziczony po niedawnym okresie obraz pedagogii/pedagogiki ignacjańskiej wymaga gruntownej rewizji. Mimo że nie jest to wyartykułowanym wprost celem autorki omawianej monografii, to umożliwi ona dekonstrukcję dotychczasowego spojrzenia na jezuitów i ich miejsce w polskiej historiografii pedagogicznej.

Beata Topij-Stempińska wykorzystała w swoim opracowaniu bogaty materiał źródłowy. Tworzą go dokumenty archiwalne pozyskane z Archiwum Romanum Societatis Iesu w Rzymie i Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie; rękopisy pochodzące ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie i Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu; materiały drukowane, m.in. w postaci katalogów Prowincji Galicyjskiej Towarzystwa

Jezusowego i czasopism szkolnych („Kwartalnik Chyrowski”, „Przegląd Chyrowski” i „Z Chyrowa”) oraz szeroki wybór literatury przedmiotu, reprezentowany przez autorów zajmujących się w swojej twórczości Galicją i jej dziedzictwem. Z punktu widzenia tytułowego portretu zbiorowego uczniów jezuickich instytucji edukacyjnych na szczególną uwagę zasługują źródła o charakterze narracyjnym, gdyż to one właśnie odgrywają zasadniczą rolę w budowaniu owego portretu. Autorka sięgnęła do kronik, diariuszy i sprawozdań szkolnych, jak również do dzienników, pamiętników i wspomnień alumnów. W swoich badaniach B. Topij-Stempińska uwzględniła także opracowania pedagogiczne, które stygmatyzująco wpłynęły na obraz szkół jezuickich, przykładowo ich rzekomo elitarnego charakteru, dyskutując z ich autorami co do zasadności ich opinii.

Recenzowana monografia zalicza się do przeżywającego współcześnie rozkwit nurtu biografistyki historyczno-pedagogicznej. Tym, co odróżnia ją spośród innych opracowań autorki poświęconych życiorysom pedagogicznym jezuitów i eksjezuitów, jest zorientowanie na portret zbiorowy społeczności uczniowskiej. Nakreślenie owego portretu stanowi główny problem badawczy, który B. Topij-Stempińska zwerbalizowała w postaci pytania: *Jakie były cechy konstytutywne portretowanej społeczności uczniów jezuickich instytucji edukacyjnych w Galicji w XIX wieku?* (Topij-Stempińska, 2019, s. 32). Żeby odpowiedzieć na to pytanie, wyłoniła cztery problemy szczegółowe: (1) *Z jakich środowisk rodzinnych pochodzili uczniowie?* (2) *Jaka była ich przynależność społeczna, wyznaniowa i narodowa?* (3) *Jakie doświadczenia szkolne były ich udziałem?* (4) *Jakich dokonali wyborów dróg życiowych i zawodowych?* (Topij-Stempińska, 2019, s. 32).

Badaniem B. Topij-Stempińskiej zostały objęte jezuickie instytucje edukacyjne działające na terenie Galicji Wschodniej w XIX i na początku XX wieku – do 1914 roku. Autorka przedstawiła je zgodnie z chronologią powstawania. Pierwszy rozdział obejmuje społeczności szkolne powstałe i funkcjonujące w pierwszej połowie XIX wieku, drugi – w drugiej połowie tego samego stulecia. Kolejne dwa rozdziały (trzeci i czwarty) zawierają sporządzone zgodnie z przedstawionymi powyżej czterema punktami portrety dwóch największych społeczności uczniowskich – Tarnopolczyków i Chyrowiaków.

W pierwszym rozdziale B. Topij-Stempińska opisała następujące placówki jezuickie: (1) gimnazjum, konwikt szlachecki i studium filozofii w Tarnopolu (1820–1848), (2) gimnazjum w Nowym Sączu (1838–1848) i (3) konwikt szlachecki we Lwowie (1839–1848). W oparciu o skrupulatnie przestudiowany materiał źródłowy autorka zrekonstruowała w osobnych podrozdziałach powstanie, strukturę organizacyjną, w tym skład kadry pedagogicznej, oraz program kształcenia i wychowania obowiązujący w każdej z wymienionych jezuickich instytucji edukacyjnych. Czwarty podrozdział zawiera szkic do portretu społeczności uczniowskiej dwu ostatnich ośrodków – gimnazjum w Nowym Sączu i konwikt szlacheckiego we Lwowie. O uczniach jezuickich placówek działających w Tarnopolu w pierwszej połowie XIX wieku mowa jest w trzecim rozdziale monografii.

W drugim rozdziale B. Topij-Stempińska zrekonstruowała przeszłość dwu kolejnych jezuickich instytucji edukacyjnych, które powstały w drugiej połowie XIX wieku, a mianowicie: (1) konwiktu szlacheckiego w Tarnopolu (1853–1887) i (2) Zakładu Naukowo-Wychowawczego w Bąkowicach pod Chyrowem (1883–1914). W tej rekonstrukcji zastosowała taki sam układ treści jak w pierwszym rozdziale, tzn. powstanie, struktura organizacyjna, w tym kadra pedagogiczna, oraz program kształcenia i wychowania. Jak zasygnalizowano powyżej, portrety zbiorowe Tarnopolczyków i Chyrowiaków zostały przedstawione w następnych dwóch rozdziałach – odpowiednio trzecim i czwartym. Każdy z tych portretów, oprócz omówienia czterech problemów szczegółowych, zawiera charakterystykę zaangażowania jezuitów i ich wychowanków na rzecz odzyskania niepodległości przez Polskę, co było do tej pory przez część historyków wychowania deprecjonowane zgodnie z socjalistycznym stereotypem podporządkowania Kościoła katolickiego z gruntu obcym polskim interesom instytucjom Watykanu.

Gwoli zupełności należy dodać, że monografię poprzedza wykaz skrótów, w którym moim zdaniem brakuje wyjaśnienia niektórych terminów, takich jak „konwiktor”, „sodalista”, „słuchacz”, „akademia”, „koncertacja”. Na końcu, oprócz *Zakończenia* i *Bibliografii*, znajduje się dział zawierający fotografie uczniów i grona pedagogicznego z omówionych jezuickich placówek edukacyjnych (Topij-Stempińska, 2019, s. 389–410). Fotografie te wzbogacają materiał ilustracyjny zamieszczony wewnątrz monografii. Spis ilustracji i wykresów znajduje się na stronach 411–414. Zabrakło jednak spisu tabel. Korzystanie z opracowania ułatwia indeks osób (Topij-Stempińska, 2019, s. 415–434), w którym wytłuszczonym drukiem zaznaczono nazwiska i imiona uczniów. Całość zamyka streszczenie w języku angielskim.

W dalszej charakterystyce skupiam swoją uwagę na portrecie zbiorowym powstającym z badania przeprowadzonego przez B. Topij-Stempińską. Nie zamierzam jednak powtarzać ani streszczać odpowiedzi udzielonych przez nią na cztery problemy szczegółowe, a w konsekwencji jeszcze raz odpowiadać na główny problem badawczy. Bardziej chodzi mi o rozważenie tego, jaką rolę może i powinno odgrywać w refleksji pedagogicznej spojrzenie na instytucje edukacyjne, w tym przypadku szkoły i konwikty jezuickie, od strony ich adresatów. Asumptu do podjęcia tego zagadnienia dostarcza pytanie autorki, która w *Zakończeniu* swojej rozprawy pisze: *Można zapytać, czy doświadczenia edukacyjne ówczesnych jezuitów pracujących z młodzieżą wywodzącą się z wielokulturowych społeczności, z różnych grup narodowościowych, etnicznych i wyznaniowych, mogą stanowić jakąś inspirację do refleksji nad obecną rzeczywistością* (Topij-Stempińska, 2019, s. 339). Sama autorka udziela negatywnej odpowiedzi na to pytanie. Twierdzi ona bowiem, że: *Obowiązujące [...] w tamtych czasach programy, metody dydaktyczne i wychowawcze są już dawno nieaktualne, przestarzałe i nieadekwatne do współczesnych realiów. Niewielu rodziców zgodziłoby się dzisiaj na oddanie swoich dzieci, szczególnie w tak młodym wieku [od 10 roku życia – D. S.], pod niemal całkowitą kontrolę i władzę nauczycieli* (Topij-Stempińska,

2019, s. 339). Zgadzam się w zupełności z tym, że nie można przykładać dziewiętnastowiecznej praktyki edukacyjnej do współczesności w skali 1:1, niemniej jednak warto zwrócić uwagę na dwie podstawowe kwestie pedagogiczne, na które odpowiedzią były działania podejmowane przez jezuitów w opisanych instytucjach edukacyjnych. Działania te jako odpowiedzi noszą na sobie znamię swoich czasów, jednak leżące u ich podstaw kwestie pozostają aktualne również dla współczesnego myślenia i działania pedagogicznego. Jakże to kwestie?

Pierwszą sprawą jest pytanie o sposób zinstytucjonalizowania wychowania i nauczania. Co prawda szkoły jako miejsca realizacji czynności edukacyjnych istniały już znacznie wcześniej, jednak od drugiej ćwierci XIX wieku działanie pedagogiczne nabiera coraz bardziej charakteru instytucjonalnego, a przez to również systemowego. W omawianej monografii odtworzono funkcjonowanie szkół i konwiktów jezuickich, w których czynności nauczania i wychowania były planowane i przeprowadzane kompleksowo. Jakość tych działań zależała od wielu czynników, takich jak: pedagogiczne i merytoryczne kwalifikacje kadry nauczycielskiej, odpowiednia infrastruktura materialna, skoordynowane programy nauczania i wychowania, uregulowany porządek nauki i odpoczynku, bogata oferta zajęć dodatkowych itd. Dzięki temu w każdej z jezuickich instytucji edukacyjnych tworzyło się środowisko sprzyjające szeroko rozumianemu kształceniu – zarówno intelektualnemu, jak i duchowemu.

Druga kwestia obejmuje wskazane powyżej działanie – kształcenie. W tym kontekście zastanawia powstanie w języku polskim właśnie w XIX wieku neologizmu „kształcenie”, który wbrew współczesnemu sposobowi rozumienia nie oznaczał sumarycznie nauczania, uczenia się i wychowania, lecz swoisty produkt czynności podejmowanych przez rodziców/nauczycieli/wychowawców wobec dziecka/ucznia/wychowanka. Do powstania tego produktu konieczne było jednak wywołanie własnej aktywności u odbiorcy czynności edukacyjnych. Tak rozumiane (samo)kształcenie wymagało z jednej strony umiejętnego wsparcia pedagogicznego, z drugiej zaś aktywności własnej odbiorcy tego wsparcia. Obie te strony zostały wnikliwie przeanalizowane w omawianej monografii. B. Topij-Stempińska nakreśliła wizerunek zinstytucjonalizowanego kształcenia w jezuickich placówkach edukacyjnych. Wizerunek ten nie ogranicza się do okresu pobytu w tychże placówkach, lecz obejmuje również późniejsze wybory i drogi życiowe ich alumnów.

Wskazane powyżej dwie kwestie – instytucjonalizacja działania pedagogicznego i „odkrycie” indywidualnego kształcenia jako koniecznego warunku skuteczności procesu edukacyjnego – zbiegają się w jedno w pedagogice/pedagogii ignacjańskiej i rzucają nowe światło na proces wyodrębniania się w Galicji Wschodniej w XIX wieku inteligencji jako nowej grupy społecznej. Odnośnie pedagogiki/pedagogii ignacjańskiej autorka wyeksponowała bogate doświadczenie jezuickich pedagogów w pracy – tak kształceniowej, jak i wychowawczej – z młodzieżą i zasadę *cura personalis*, którą należy uznać za do dziś aktualne rozwiązanie dylematu towarzyszącemu zinstytucjonalizowanemu działaniu

pedagogicznemu. Dylemat ten wynika z konieczności pogodzenia w jego ramach sprzecznych interesów – z jednej strony działania na rzecz rozwoju indywidualnego ucznia/wychowanka, z drugiej zaś wymagań społecznych i politycznych placówki oświatowej jako miejsca przygotowania do wejścia w życie zbiorowe.

Jeżeli chodzi o wyodrębnianie się inteligencji w strukturze dziewiętnastowiecznego społeczeństwa galicyjskiego, to odczytanie przez ten pryzmat analiz przedstawionych w recenzowanej monografii skłania do uznania wkładu wniesionego przez jezuitów nie tylko w krystalizowanie się świadomości narodowej zróżnicowanych etnicznie i narodowościowo społeczności zamieszkujących Galicję Wschodnią, lecz również modernizację i przygotowanie tych społeczności do symbiotycznego funkcjonowania w ramach jednego organizmu państwowego, jakim było wówczas Cesarstwo Austro-Węgierskie.

Opracowanie B. Topij-Stempińskiej wnosi ważny wkład nie tylko w rekonstrukcję historii jezuickich instytucji edukacyjnych działających na terenie Galicji Wschodniej w XIX i na początku XX wieku, lecz również przyczynia się do zrozumienia ewolucji działania pedagogicznego, które w tym właśnie okresie przybiera postać zinstytucjonalizowaną. Ponadto skłania do namysłu nad kreowaniem się inteligencji jako nowoczesnej warstwy społecznej i nad wkładem jezuitów w tych przemianach.

DARIUSZ STĘPKOWSKI

ORCID: 0000-0002-6855-1517

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Warszawa

BIBLIOGRAFIA

Topij-Stempińska B. (2019), *Uczniowie jezuickich instytucji edukacyjnych w Galicji w XIX wieku. Portret zbiorowy*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum.